

הרב ישראל דנדרוביץ

ראש בית המדרש 'באר האבות'
מח"ס 'הנחמדים מזהב', ערך

מעמדם ההלכתי של נרות החידור בחנוכה

האם הדינים המיוחדים שנאמרו בנרות חנוכה: חובת 'שואל ומוכר כסותו' ודין קדימותם לקידוש היום, תקפים רק ב'נר איש וביתו' שמעיקר הדין, או שהם אמורים גם בנרות החידור?

**בירור מקיף בשיטת הרמב"ם המתיר גם קושיות עצומות בהם
נתחבטו רבותינו האחרונים**

אך כבר איתבדר בבי מדרשא, כי האור שמח דייק את שיטתו זו, מדויק לשון הרמב"ם: "ונרות" – שהוא לשון רבים, ואם הייתה הלכה זו אמורה דווקא על 'נר איש וביתו' ולא יותר, לא היה הרמב"ם תופס ואומר 'ונרות' בלשון רבים, כי אם 'נר' בלשון יחיד. אלא וודאי שאף על ריבוי הנרות, שהוא מדין 'מהדרין מן המהדרין', בא הרמב"ם להשמיענו שמחויב בזה לשאול ולמכור כסותו.

אכן, יש מהאחרונים שלא ירדו לעומק דברי האור שמח והקשו עליו: שמא תפס הרמב"ם 'נרות' לשון רבים, שכן בכל יום ויום הרי הוא נר אחר, וכלל לא כיוון בדבריו לדין 'מהדרין מן המהדרין'. אולם קושייתם זו באה להם מפני שטעו בפירוש המילים: 'נר' במשמעות הקדומה שלו, שהיא גם השגורה על שפתי הרמב"ם, אין הכוונה בה ל'נר' הקרוי בלשונינו כך, כי אם לכלי בו מכניסים את השמן והפתילה! ראייה לדבר, שהרי הרמב"ם תפס בלשונו ואמר: "שמן ונרות", דהיינו: שמן והכלי בו מכניסים את השמן.

כך שאם לא אמר הרמב"ם את דבריו אלא בדין 'נר איש וביתו', הוה ליה למימר 'שמן ונר' כי הרי בכל יום הוא יכול להדליק באותו הנר, ודיינו איפוא בנר אחד. אלא ודאי שהרמב"ם סבר כי חובת 'שואל ומוכר כסותו'

שואל ומוכר כסותו – אף בנרות החידור

כתב רבינו הרמב"ם (פ"ד מהלכות חנוכה הל' יב):

"מצות נר חנוכה מצוה חביבה היא עד מאד, וצריך אדם להזהר בה כדי להודיע הנס ולהוסיף בשבח האל והודיה לו על הנסים שעשה לנו, אפילו אין לו מה יאכל אלא מן הצדקה – שואל או מוכר כסותו ולוקח שמן ונרות ומדליק".

ובדעת הרמב"ם, האיר את עינינו הגאון בעל 'אור שמח', שחייב 'שואל ומוכר כסותו' אינו אמור דווקא על החיוב של 'נר איש וביתו' הבא מעיקר הדין, אלא הרי זה אמור גם על דין 'מהדרין מן המהדרין'! שמחויב אדם לשאול ולמכור כסותו בכדי שיוכל להדליק באופן המהודר ביותר הקיים על פי ההלכה: להיות מוסיף והולך כדברי בית הלל.

והנה האור שמח לא האריך להאריך ולהסביר מהיכן הוציא את חידושו זה מתוך דברי הרמב"ם, ודבריו בזה נאמרו בקצירת האומר:

"ולוקח שמן ונרות כו'. פירוש גם להחדור והתוספות, וזה שאמר להוסיף בשבח כו'".

היותו 'מהדרין' מן המהדרין, ברור שאף עדיפות זו שניתנה לנר חנוכה על פני קידוש היום, אמורה גם כלפי נרות ההידור. כך שגם אם יש לאדם ממון עבור נר חנוכה באופן של 'נר איש וביתו', ומלבד זאת יש לו פרוטה אחת או עבור קידוש היום או עבור קיום מצות נר חנוכה באופן של 'מהדרין' מן המהדרין, ודאי שיש לו להעדיף את קיום נר חנוכה באופן של 'מהדרין' מן המהדרין על פני 'קידוש היום'.

והרי הדברים קל וחומר: אם בדין 'שואל' ומוכר כסותו' שהוא חידוש יוצא-דופן בכללי ההלכה המקובלת, אנו נוקטים כי חיוב זה תקף גם כלפי נרות ההידור; ואם ברוב ככל מצוות אחרות שבתורה קיימא לן כי אונס רחמנא פטריה, ואם אין לו ממון – הרי הוא פטור מקיום המצוה, ואף אם יש לו ממון – הרי שנקטינן כי על הידור מצוה אין לו להוציא אלא עד שליש ולא יותר (ב"ק ט א), ולמרות כל זאת ההלכה היא כי נרות חנוכה יוצאות מהכלל ואפילו על נרות ההידור מחויב הוא לשאול ולמכור כסותו, הרי שעל אחת כמה וכמה כשמדובר רק בנידון חובת הקדימה בין המצוות, שמשכחת לה טובא שיש להעדיף מצוה פלונית על חברתה, שאם נקטינן שר נרות חנוכה קודם לקידוש היום, בוודאי יקדמו אף נרות ההידור לקידוש היום.

ראיה מכך שבוה נמנע 'גלגל'

החזור

ויש עמדי להוכיח ולהביא ראיה מהימנא ואלימתא, שאם דין 'שואל' ומוכר כסותו' נאמר גם על נרות ההידור, כחידוש האור שמח, הרי שבוודאי גם דין קדימת נר חנוכה לקידוש היום נאמר על נרות ההידור, כי אם לא נאמר כן – יתברר כי לא משכחת לה לעולם דין זה שחידש האור שמח.

ובואו חשבון: אדם שאין לו אלא פרוטה אחת המספיקה רק עבור אחד מבין השניים: או עבור 'נר איש וביתו' לחנוכה או עבור יין

אמורה גם כלפי ריבוי הנרות שהוא מדין 'מהדרין' מן המהדרין.

ועם פירושו זה בדברי הרמב"ם, מטעים האור שמח את תחילת דברי הרמב"ם, שכתב: "ולהוסיף בשבח האל והודיה לו על הנסים שעשה לנו", כי אכן חיוב 'שואל' ומוכר כסותו' לא נאמר רק על עיקר הדין, כי אם גם על חיוב ההוספה, שהוא דין 'מהדרין' מן המהדרין.

קדימה לקידוש היום – אף בנרות ההידור

ופשיטא לי כביעתא בכוחא, שאם שיטת הרמב"ם מבוארת שחיוב 'שואל' ומוכר כסותו' הוא אכן גם עבור דין 'מהדרין' מן המהדרין, הרי שבוודאי הדברים אמורים אף אהא דקיימא לן כי נר חנוכה קודם לקידוש היום, ואף בזה יקדם דין 'מהדרין' מן המהדרין לקידוש היום! כי הנה כך שנינו (שבת כג ב):

"בעי רבא: נר חנוכה וקידוש היום מהו. קידוש היום עדיף - דתדיר, או דילמא: נר חנוכה עדיף, משום פרסומי ניסא. בתר דאבעיא הדר פשטה: נר חנוכה עדיף, משום פרסומי ניסא."

והביא זאת הרמב"ם להלכה (פ"ד מהלכות חנוכה הל' ג):

"הרי שאין לו אלא פרוטה אחת, ולפניו קידוש היום והדלקת נר חנוכה, מקדים לקנות שמן להדליק נר חנוכה על היין לקידוש היום, הואיל ושניהם מדברי סופרים, מוטב להקדים נר חנוכה שיש בו זכרון הנס."

מסביר הרמב"ם, שמכיון שהן קידוש היום והן נר חנוכה אין חיובם אלא מדרבנן (שהרי יכול אדם לקדש על הפת או אפילו לקדשו בדברים – ראה ריטב"א ושאר ראשונים), הרי שלכן מוטב להקדים את נר חנוכה על פני קידוש היום.

ולפירוש האור שמח בדברי הרמב"ם גבי 'שואל' ומוכר כסותו', שהחיוב כולל גם את

שמעתי מאמור"ר שליט"א.

עינינו הרואות שבספק זה תפס השואל שחידושו של האור שמח בדעת הרמב"ם אינו אמור כי אם על דין של 'שואל ומוכר כסותו', ואילו בדין קדימה לקידוש היום – יסבור הרמב"ם כי קידוש היום קודם לנרות ההידור, ומכיון שבא לידי כך בא לכלל ספק זה, אשר לא עלה בידו לפותרו.

ואילו לדידן, אין ספק שאם הרמב"ם סובר כי דין 'שואל ומוכר כסותו' אמור גם על נרות ההידור, הרי שבוודאי כיוצא בזה ממש גם נרות ההידור יקדמו לקידוש היום.

ובשיחתי עם הגרי"ד אלטר בנידון זה, שאלתי בדבר מה שסיים: "וכעין זה שמעתי מאמור"ר שליט"א", כלפי מה נאמר ספקו של אביו, רבינו כ"ק מרן אדמו"ר הפני מנחם זיע"א. ונענה לי, שבאו הדברים כלפי נר חנוכה, שבו שואל ומוכר כסותו, עם נר שבת בו אינו מחויב לשאול ולמכור כסותו (להשיטות הסוברים כן, אולם עיין ביאורו"ל סי' רסג ס"ב, ואכמ"ל), והספק הוא שהרי אמרו (שבת כג ב): "אמר רבא, פשיטא לי: נר ביתו ונר חנוכה - נר ביתו עדיף, משום שלום ביתו". ומה יעשה איפוא אדם ששאל ומכר כסותו ויש לו מזה כדי נר אחד, כי אם ידליק לנר שבת – הלוא עבור נר שבת אינו מחויב למכור כסותו, ואם ידליק לנר חנוכה – הרי נר שבת קודם.

ודבריו ברור מללו לי, שאביו כלל לא הסתפק כלפי נר חנוכה וקידוש היום, ואין זה אלא ספק דיליה. וכאמור, דומה שהא גופא ראה שאין מקום לספק זה, כי אכן דין 'שואל ומוכר כסותו' שווה לדין קדימה לקידוש היום, ובשניהם יש לנרות ההידור דין כעצם נרות חנוכה.

'גלגל החוזר' בנר שבת מול נר

חנוכה

ובנידון ספק זה שהעלה הפני מנחם גבי

לקידוש היום – הרי שכאמור בגמרא יש לו להקדים נרות חנוכה לקידוש היום, אלא שאין דיו בכך, וכפי שכתב האור שמח בדעת הרמב"ם: יש לו גם לשאול ולמכור כסותו עבור נרות ההידור.

ומעתה, אם יעלה על דעתנו לומר שקידוש היום קודם לנרות ההידור, נמצא אותו אדם מצוי בסבך 'גלגל החוזר' המסתובב סביב עצמו בלי מעצור: הרי עבור קידוש היום הוא אינו מחויב לשאול ולמכור כסותו, כי אם רק עבור נרות חנוכה; כך שאם הוא ישתמש בממון עבור נרות ההידור – נמצא כי הוא מקדימם לקידוש היום, ואם הוא ישתמש בממון עבור קידוש היום – נמצא ששאל ומכר כסותו שלא לצורך, כי עבור קידוש היום אינו מחויב כלל לשאול ולמכור כסותו.

אלא ודאי שהא בהא תליא, ואם שואל ומוכר כסותו עבור נרות ההידור, בוודאי שגירות ההידור קודמים גם לקידוש היום, ואכן יהיה עליו לשאול ולמכור כסותו ולהשתמש בכך עבור נרות ההידור, ולא יקיים מצות קידוש היום.

האמנם דברי האור שמח הם

ללא מוצא

שוב מצאתי להגאון רבי יצחק דוד אלטר שליט"א שכבר העיר אודות גלגל חוזר זה, ב'קובץ תורני מרכז' (גליון א עמ' קנה):

"יש להעיר שלפי דברי האור שמח יהא ללא מוצא, דהא קיימא לן דעל נר חנוכה בעי לשאול על הפתחים, ולפי האור שמח אף על ההידור, ובקידוש היום דקודם לההידור אין צריך לשאול על הפתחים, מה יעשה אדם שאין לו פרוטה לפורטה ובידו נר שבת ונר חנוכה ליסוד המצוה ללא ההידור דמוסיף והולך, כיצד יעשה, הלא מחוייב לשאול על הפתחים להשיג המהדרין, ובאם השיג ממון, הלא קידוש היום קודם, ואם כן לקידוש היום אין צריך לשאול על הפתחים. וכעין זה

ועיין בדברי גאונים אלו שהוסיפו לדון בזה מעט, אך לא פתרו את ספיקם זה, ונמצאת השאלה במקומה עומדת: היכי נידיינה דיינא להאי דינא.

דיינו שלא להוסיף על ספיקות אלו

והאמת תאמר שספק זה של 'גלגל החוזר' מצוי בעיקרו באותם מצוות ספורות בהם נאמר דין 'שואל ומוכר כסותו', כשהשאלה הבסיסית היא: איך עלינו להתייחס בהם כלפי כל המצוות הקודמות להם בחיובם, אך לא נאמר בהם הדין של 'שואל ומוכר כסותו', שאם ישאל וימכור כסותו עבור מה שנתחייב לעשות כן, הנה יש לו חיוב להקדים מצוה אחרת ובה אין דין 'שואל ומוכר כסותו', וחזר הדין.

כך שלמעשה יש מקום לבעל דין להשיב דבר על ראייתנו הנזכרת, ולטעון שאין בכך כלום אם נאמר שאין נרות ההידור קודמים לקידוש היום וייצא שאותו 'שואל ומוכר כסותו' נכנס לסבך 'גלגל החוזר', כי הלא בלאו הכי כבר מצאנו כזאת בעניין 'שואל ומוכר כסותו' של נרות חנוכה.

אך אין בכך כח הטענה, שכן על הראשונים אנו מצטערים ולא נבוא להוסיף עליהם, ודיינו במה שכבר הסתפקו האחרונים בסבך זה של 'גלגל החוזר' במקרים שאין בידינו לעצור את סיבובו של הגלגל החוזר. כך שאם בנידון דידן יש בידינו להכריע ולומר שנרות ההידור הם מעיקר המצוה, וכשם ששואל ומוכר כסותו לנרות ההידור – מכל שכן שנרות ההידור גם קודמים לקידוש היום, הרי שעדיף לומר כך ולא להותיר זאת ב'גלגל החוזר'.

ההכרעה ב'גלגל החוזר'

דרך אגב, אם נתבונן בספק זה ניווכח בדבר פלא: גם אם נאמר שדין קדימת נר

'גלגל החוזר' בנר שבת ונר חנוכה, הנה כאשר שמענו כן ראינו בשו"ת 'משנה הלכות' (ח"ח סי' רל) אשר כתב אל הגרי"ד אלטר בעניין זה, והביא את ספיקו של אביו:

"בדבר ספיקת מחותני הרהגה"צ מוה"ר פנחס מנחם שליט"א, מר אביו, שנסתפק בנר חנוכה, דקיימא לן דמחוייב לשאול ולמכור כסותו עליו ולקנות נר חנוכה, והנה קיי"ל דנר שבת קודם לנר חנוכה... ומעתה במי שאין לו לא לנר שבת ולא לנר חנוכה, הנה חייב לשאול עבור נר חנוכה או למכור את כסותו, אבל בערב שבת הרי נר שבת קודם ויצטרך להדליק נר שבת קודם, ועל נר שבת אין צריך למכור כסותו, וכיצד יעשה בזה. והיא חקירה מושכלת מאד ראוי למי שאמרה, וש"י".

וראיתי בספר 'דברי הרב' (ח"ב ליקוטים סי' יב), אשר הביא ספק זה מתוך כתב ידו של הגאון מפוניבז', רבי יוסף שלמה כהנמן, ואף הוא הניח זאת בצריך עיון.

וכבר קדמם בספק זה בשו"ת 'שפת הים' (או"ח סי' ח):

"והרי לפי זה יש לדון טובא בנידון שאלתנו, דהלא אם ימכור הכסות ויהיה לו המעות, אז לא יקנה מהם נר חנוכה כי אם נר ביתו, ועל נר ביתו הלא אין מחויב למכור כסותו... ואם כן איך יעשה, דאם לא ימכור הכסות, הלא מצות נר חנוכה מחייבו למכור הכסות, ואם ימכור הכסות אז יצטרך לקנות נר ביתו, דעדיף מנר חנוכה, ועל נר ביתו לא מחויב במכירת הכסות".

וכן הסתפק בסיום הגהות 'מעט צרי' על הרמב"ם (הנדפסים בסוף ספר 'ישועות מלכו', והם לנכדו המביא לבית הדפוס). וזה לשונו שם:

"ויש להסתפק במוכר את כסותו לנר חנוכה ואין לו מזה רק לנר אחד, מה ידליק. לכאורה, מקדים נר ביתו, אבל לנר ביתו אינו מחויב למכור כסותו".

מה טוב, ולכן כאמור מסתברא שאלבא דהלכתא נרות ההידור תמיד יקדמו לקידוש היום.

חידושו של הרונאצ'ובי

עוד רגע אדבר בו כי דבר חידוש מצאתי להגאון הרונאצ'ובי בספר 'צפנת פענח' (פ"ד מהל' חנוכה הל' יב) שכתב כי במסכת מגילה, בדף כח ע"ב, מבואר כי גם בקידוש היום יש דין 'שואל ומוכר כסותו'. והנה במקום זה שציין – לא נמצא כלום בענין קידוש היום. ומסתבר כי כוונתו לדרך הקודם, בו נאמר כי מכרו כסותם לצורך קידוש היום (מגילה כז ב):

"שאלו תלמידי את רבי זכאי: במה הארכת ימים? אמר להם: מימי... לא ביטלתי קידוש היום. אמא זקינה היתה לי, פעם אחת מכרה כפה שבראשה והביאה לי קידוש היום... רב הונא היה אסר ריתא וקאי קמיה דרב, אמר ליה: מאי האי? - אמר ליה: לא הוה לי קידושא, ומשכנתי להמינאי, ואתאי ביה קידושא".

והגם כי הדברים תמוהים מאוד, שהרי מסתברא מילתא כי אין זה אלא מידת חסידות גרידא (ראיה לדבר: שהרמב"ם לא הזכיר מזה ולא כלום בהלכות קידוש), אולם דעת הרונאצ'ובי כן הוא: אף בקידוש היום יש חיוב על האדם להיות 'שואל ומוכר כסותו'.

כך שבנידון דידן בנר חנוכה וקידוש היום, אכן חייב לשאול ולמכור כסותו עבור שני מצוות אלו. וכשאין לו עבור שניהם – חוזר הדין הראשון למקומו, ונר חנוכה קודם לקידוש היום. אלא שיש לנו תועלת בחידוש זה, שגם אם נאמר שאין נרות ההידור קודמים לקידוש היום, הרי שגלגל החוזר כבר לא יהא כאן, כי קידוש היום יקדם לנרות ההידור, מצד זה שאף בו יש דין 'שואל ומוכר כסותו'. אך כאמור, לדידן אף נרות ההידור יקדמו לקידוש היום.

חנוכה לקידוש היום, אינה אמורה בנרות ההידור, עדיין תהא ההכרעה ההלכתית ב'גלגל החוזר' זה שנרות ההידור קודמים לקידוש היום!

הא כיצד? נחזור לרגע ל'גלגל החוזר' אשר הציבו כמה מרבתינו האחרונים כלפי נר שבת ונר חנוכה, ואמנם הם הניחו זאת בצריך עיון, אולם כלפי הלכה למעשה נאמנו עלינו דברי הגאון רבי שלמה זלמן אויערבאך אשר הכריע את הדרך ילכון בה ואת המעשה אשר יעשו ('הליכות שלמה', חנוכה, פי"ג הע' 35):

"דמסתבר שימכור וידליק לשם נר חנוכה, דהואיל ולא נתחייב למכור כסותו אלא משום נר חנוכה, אם כן לענין נר שבת הוה ליה נר זה ככסות".

הגרש"ז אויערבאך מכריע כאן כי הגם שר שבת קודם לנר חנוכה, עדיין עליו להשתמש בכסף עבור נר חנוכה! והמעין היטב בטעמו ובנימוקו עמו יראה כי יסוד גדול שנה לנו רבי כאן: כל דבר המתקבל מדין 'שואל ומוכר כסותו' הרי הוא ככסות! כך שאם תמורת הכסות הוא קנה נר, נהיה הנר ככסות ולכן הוא מחויב לו להשתמש בזה רק כלפי נר חנוכה, שהוא קודם לכסותו, ולא כלפי נר שבת, שאינו קודם לכסותו.

וכמובן שסברא זו יהא כוחה יפה גם ב'גלגל החוזר' עליו אנו דנים, בנרות ההידור וקידוש היום: כשהאדם 'שואל ומוכר כסותו' הרי שהכסף שקיבל תמורת הכסות הרי הוא ככסות, ולכן אין עליו להשתמש בזה כי אם לנרות ההידור, שכאמור הם קודמים לכסות, ולא לקידוש היום שאינו קודם לכסות.

אך דומני כי אין בכך כדי להכריע ולא כלום בעצם הבעיה המצויה ב'גלגל החוזר', שהרי בנידון בו הכריע הגרש"ז אויערבאך יוצא כי נר חנוכה קודם לנר שבת, בשונה מההלכה המקובלת תמיד, ולכן אם אפשר לצמצם את המצאות 'גלגלים החוזרים' הללו

כסותו' הוא דין מחודש עד למאוד ואין לך בו אלא חידושו שלא להוסיף עליו, כך שהיטב טוען האליה רבה: אם בדיני הקדימה אין קדימת נרות חנוכה לקידוש היום אמורה על נרות ההידור, בוודאי שלא נחייב אדם לשאול ולמכור כסותו, שהוא חידוש עצום בהרבה, עבור נרות ההידור.

אולם כל זה אינו מעלה או מוריד כלפי דעת הרמב"ם אשר בהא עסקינן הכא, לפלפולא ולא כהלכה למעשה, שכן מפורש יוצא מפי האור שמח בשיטת הרמב"ם כי דין 'שואל ומוכר כסותו' אמור אף בנרות ההידור!

ואם יתנו לנו את ראת האליה רבה שהובאה זה עתה, הרי שבכוחה נאמר כי לפי האור שמח דווקא היא הנונת לאידך גיסא. שכן אם האור שמח קבע כי דין 'שואל ומוכר כסותו' אמור אף על נרות ההידור, הרי שכראיית האליה רבה נוכל לומר ביתר שאת: אם על דין 'שואל ומוכר כסותו' נאמר שהוא גם על נרות ההידור, כל שכן שהוא הדין בקדימת נרות חנוכה לקידוש היום, שאף בנרות ההידור נאמר זאת.

החוב להיות מהמהדרים

ומצאתי בפירוש 'נר למאור' על עניני חנוכה שב'מגילת תענית' (מהדורת ירושלים תרס"ח, עמ' עד) שהביא את דעת הפוסקים כי אין דין 'שואל ומוכר כסותו' על נרות ההידור, ומעצמו כתב שלא נראה כן מדעת הרמב"ם, כי מלשון הרמב"ם 'משמע גם בהוספה לשבח לזהירים ומהדרין גם כן מוכר כסותו ולוקח נרות לכל הצריך לו לאותו היום'. וכיוון בזה לדעת האור שמח בשיטת הרמב"ם.

אלא שהוא מעצמו תמה על כך, מהיכי תיתי שייד לחייב אדם לשאול ולמכור כסותו עבור נרות ההידור, הרי דין זה אינו אלא עבור 'מהדרין מן המהדרין', ואטו מי שאינו רוצה להיות מהמהדרין מחייבין ליה.

אך אין זה קושיה כלל, כי אכן כבר מצאנו

הקשר של האליה רבה בין שני הדינים

והנני בזה מן המודיעים כי ידעתי גם ידעתי היא שדעת רוב ככל הפוסקים היא שקידוש היום קודם לנרות ההידור, וכמו שכתב המגן אברהם (או"ח סי' תרע"א):

"ואם יש לו לשל שבת ואין לו לנר חנוכה וליין לקידוש היום, יקנה לנר חנוכה, משום פרסומי ניסא] – היינו נר אחד והמותר ליין קידוש".

וכן כתב הפרי מגדים (משב"ז סי' תרע"א):

"ואמנם צריך לידע, כי מדינא נר אחד לאיש וביתו די, היינו איש ואשתו ועבדו ובנו גדול הסמוכים על שולחנו... וגם קידוש היום עדיף משאר נרות רק נר אחד".

וכיוצא בזה, גם דעת רוב ככל הפוסקים שאין דין שואל ומוכר כסותו אמור אלא כלפי 'נר איש וביתו' ולא כלפי נרות ההידור, וכמו שפסק הפרי מגדים (א"א סי' תרע"א):

"והוא הדין מי שיש לו להדליק בכל לילה נר אחד, אין צריך לשאול ולמכור כסותו בכהאי גוונא, דמדינא סגי בנר אחד".

והפוסקים אף כרכו הא בהא, והעלו את שני דינים אלו כהדדי, וכמו שפסק האליה רבה:

"ונראה לי דהא דמחויב לשאול היינו לנר אחד, מה שהוא מדין, אבל מה שהוא ממהדרין, בסעיף ב', לא. וראיה מסימן תרע"ח בנר חנוכה וקידוש".

וכוונתו ברורה, שאם בסימן תרע"ח מבואר בפוסקים שקדימת נר חנוכה לקידוש היום היא רק על 'נר איש וביתו' ולא על נרות ההידור, הרי שבוודאי כלפי 'שואל ומוכר כסותו' יהיה הדין כן, שאין החיוב אמור אלא על 'נר איש וביתו' ולא על נרות ההידור.

ו'ראיה' זו שהביא האליה רבה, מבוססת על הסברה שהזכרנו לעיל, שדין 'שואל ומוכר

ולא היה לו אלא לומר שהיו לפניו "נר חנוכה ונר ביתו". (אגב, ברמב"ם לפנינו הגירסא שונה! אך גם לפי הגירסא שלפנינו הקשו כעין זה, ואין כאן המקום להרחיב בזה).

ויעוין שם במה שתירץ המהרז"ך, ולאחר מכן מובא שם תירוצו נוסף: כשמדובר על 'נר איש וביתו' ברור שהוא קודם לקידוש היום, אולם בשאר הנרות שמוסיפים משום 'מהדרין' מן המהדרין יתכן שבהם יקדם קידוש היום לנר חנוכה, לכן קמ"ל הרמב"ם במה שחזר ואמר שוב את דין קידוש היום, שנרות חנוכה ובכללם גם נרות ההידור קודמים תמיד לקידוש היום.

יודגש, כי הדברים שם עמומים מעט, אך ברור (וכמו שביאר בהגהות על אתר) כי תירוצו זה סבור בדעת הרמב"ם כי נרות ההידור קודמים לקידוש היום, והרי זה עולה בקנה אחד עם מה שכתבנו עד כה בדברי הרמב"ם.

דעת הטור והשולחן ערוך

ואם עד כה לא באו דברינו אלא לשיטת הרמב"ם והראנו כי דעתו שמעמדם ההלכתי של נרות ההידור שווה לנרות שמעיקר הדין, עד כדי כך שהן דין 'שואל ומוכר כסותו' והן דין הקדמת נר חנוכה לקידוש היום אמורים אפילו בנרות ההידור, ואף כתבנו להדיא כי דעת הפוסקים שמפיהם אנו חיים אינה כן, הרי שעדיין חיובא עלי רמיא להודיע כי יש הסבורים כך אף בדעת הטור והשולחן ערוך.

הנה תמיהה גדולה מצויה בדברי רבותינו הטור והשולחן ערוך שהתעלמו כליל מעיקר הדין בחנוכה, שהוא הדלקת 'נר איש וביתו' ולא הביאו כי אם את דין 'מהדרין' מן המהדרין להיות מוסיף והולך כדברי בית הלל. והטיב לחדד קושיה זו הפרי מגדים (משב"ז תרע"א סוסק"א): "והמחבר שסתם, משמע דהוספה מדינא, וצריך עיון, כי יש נפקא מינה לדינא". ואחד הנפקא-מינות שהביא שם הפרי מגדים הוא אכן בנידון דידן: האם נר חנוכה קודם לקידוש היום אף בנרות

שיש שהכריעו כי ברבות הימים נקבעה ההלכה כי על כל אחד ואחד לקיים בעצמו 'מהדרין' מן מהדרין, ואסור לשנות מהמנהג שנתקבל בתפוצות ישראל. והרי לך לשונו של הכתב סופר בתשובותיו (או"ח סי' קלה):

"שכבר נהגו להיות מן מהדרים מן המהדרים, כמו שכתב הרמב"ם שנפשוט המנהג, ומאן דלא עביד הכי נראה כמשנה המנהג ונותן בה גרעון, לכן ראוי כמעט כחיוב להוסיף ולברך".

ודבריו האמורים כלפי חיוב ברכה על נרות ההידור, עיין שם, מפורשים שאכן נקבע החיוב על כל אדם להיות מהמהדרין מן המהדרין, ושפיר איכא למימר שחיוב זה כולל בתוכו גם להיות 'שואל ומוכר כסותו'. ולהלן נוסיף בזה דברים, כי מצאנו לעוד מהאחרונים שתפסו כי אכן ההידור הפך להיות כעיקר הדין ומחויבים בזה לכל דבר.

מציאה רבתא בדברי רבינו

המהרז"ך

ומרגניתא טבא אשכחנא לאחד מרבותינו הראשונים, שאף הוא הציע להדיא בפירוש דעת הרמב"ם כי גם נרות ההידור בחנוכה קודמים לקידוש היום!

רבינו המהרז"ך – רבי זלמן כץ, רבה של נירנברג בשנות קמ-קפ, חברם ומורם של רבותינו המהרי"ל, מהר"ם מינץ, מהר"י ברונא ועוד, הנודע בכינויו בעל 'היריעה', בהלכות חנוכה אשר לו (שנדפסו בקובץ 'מוריה' שבט תשמ"ו; ושוב ב'קובץ המועדים' לחנוכה, עמ' יג) עוסק בביור דברי הרמב"ם בנידון דיני הקדימה.

והנה מביא המהרז"ך כי 'מה"ר יעקל מאיגרא' התחבט בהבנת דברי הרמב"ם בהמשך דבריו גבי מי שהיו לפניו "נר חנוכה ונר ביתו וקידוש היום", שלכאורה, אם כבר פסק הרמב"ם כי נר חנוכה קודם לקידוש היום, לשם מה הוא הוצרך להזכיר זאת בדין,

ההידור.

וראיתי בשו"ת 'תשובה מאהבה' (ח"ב סי' רפה, לסי' תרעא) שהקשה זאת:

"צריך לעיין למה השמיטו הטור והמחבר מה שהוא מדינא דסגי בנר אחד לכל בני הבית כדאמרו בגמרא, דף כא ב, וכן העתיקו הרי"ף והרמב"ם והרא"ש, ועיין מג"א סק"א, וגם דין מהדרין השמיטו, ועיין מג"א סק"ב. והראני ידידי הרב הגדול מו"ה בצלאל ר"ב [=נשבורג] נ"י שהרגיש בזה בעל 'חמד משה'. והנאני, כי תמהתי בזה מילדותי".

ואכן בספר חמד משה (ס"ב) אכן האריך לתמוה בזה, אלא שדבריו אינם נהירים בזה כ"כ, וכבר התאונן על כך המהר"ם שיק בהגותיו לשו"ע על אתר: "ומה שתירץ לא אבין, ולא משמע כן בראשונים ואחרונים", וראה לו להמהר"ם שיק שמחמת איסור 'לא תתגודדו' חייבים הכל לנהוג כמהדרין מן המהדרין.

אך יתכן כי כוונת החמד משה הוא כעין מה שכתב הגה"ק רבי צבי אלימלך מדינוב בספרו 'חדושי מהרצ"א' (מהדו' בני-שלשים, עמ' קמח) כי אכן עיקר הדין הוא שהכל חייבים לנהוג כמהדרין מן המהדרין, עיין שם לו מה שהרחיב בזה. ואכן, מכח מסקנתו זו עלה לחלוק באותם ההלכות ששורשם שמעיקר הדין די ב'נר איש וביתו', וכך כתב (שם, עמ' קנא)

"הבאר היטב חידש גם כן דין דאם יש לו רק נר אחד לכל לילה, אינו צריך לחזור על הפתחים או למכור בשביל האחרים, ולפי מה שכתבתי בדעת הטור ושולחן ערוך יש לומר דמחויב".

ומבואר כאן שהמהרצ"א תפס כי דעת הטור והשולחן ערוך, בהשמטת את עיקר הדין ואת דין המהדרין, היא כי אכן 'מהדרין מן המהדרין' הוא עיקר הדין! ולפיכך הרי הוא שואל ומוכר כסותו גם עבור נרות

ההידור, ופשוט שהוא הדין נמי שנרות ההידור קודמים לקידוש היום. וראה מה שהבאנו לעיל מדברי הכתב סופר, וצרף לכאן. ויצוין שרבינו כ"ק מרן האדמו"ר האמרי אמת במכתבי תורה (מכ' יז) מביא את קושיה זו על השמטת הפוסקים את עיקר הדין, אך הוא ממאן להסיק מכך שדין נרות ההידור שווה לעיקר הדין כלפי חיוב 'שואל ומוכר כסותו', אולם כאמור דעת המהרצ"א מפורשת איפכא, והיא אכן חידוש עצום שלא מצאנו בדומה לו.

אפס כי חשוב להדגיש כי הרמב"ם גופו כן הביא את עיקר הדין של 'נר איש וביתו', ומכל מקום נתבאר כי דעתו שהחיוב להדליק נרות ההידור הוא כהחיוב להדליק את עיקר הדין. וברור שדעת הרמב"ם היא שמצות נר חנוכה מורכבת מעיקר הדין ומהידור המצוה, אלא שחל חיוב לנהוג כ'מהדרין מן המהדרין'.

כך שייטכן שאין צריכים לומר בדעת הטור והשולחן ערוך כהחידוש המופלג של המהרצ"א שעיקר הדין הוא 'מהדרין מן המהדרין', שזה אכן דבר רחוק מאוד, אלא שאף הם סוברים כהרמב"ם שיש עיקר הדין ויש הידור מצוה, אלא שנקבע שחייבים לנהוג כ'מהדרין מן המהדרין'.

כך שברור מחד גיסא כי יש להבחין מהו נר עיקר המצוה ומה הם נרות ההידור (וגם ייתכן שיהיה בהם חילוק כלפי הלכות התלויות בעיקר המצוה, כמו ענין מדליקין מנר לנר, וראה בריש סימן תרעד; ואף בנידון ברכה על נרות ההידור, וראה בשו"ת רע"א תנינא סי' יג), אך מאידך ברור כי מצד חיוב ההדלקה שווים כל הנרות, ולכן הרי הוא שואל ומוכר כסותו על כולם, וכולם קודמים לקידוש היום.

ולפיכך מובן היטב הרמב"ם שהביא הן את עיקר הדין והן את 'מהדרין מן המהדרין', כי אכן המצוה בנויה משני חלקים, אך בפועל החיוב על האדם הוא לנהוג כ'מהדרין מן המהדרין'. ואילו השולחן ערוך לא הביא כי אם את 'מהדרין מן המהדרין' משום שכן

הוא הסתפק בזה, ע"ש. אלא שספיקם זה בא לפי השיטות שאין חיוב להיות 'שואל' ומוכר כסותו' רק עבור נרות ההידור, אולם דומה כי לשיטת הרמב"ם, גם אם יהא בידו עבור עיקר הדין, יהיה עליו לשאול ולמכור כסותו עבור נרות ההידור.

ולהשלמת העניין ראוי להביא את דברי בעל 'משנת יעב"ץ' (או"ח סי' עד אות ב) שהעמיק לחלק בין אופני ההידור, והסיק כי לא בכולם נאמרה דעת הרמב"ם כי 'שואל' ומוכר כסותם לצורכס', ומפני כי דבריו נאמרו בבהירות, אמרתי להעתיקם כאן:

"לכן נראה בדעת הרמב"ם והשו"ע, שהן אמת שההידור בנר חנוכה הוא מגוף המצוה, שהרי מצות נר חנוכה היא פרסומי ניסא, ואם כן כשכל ערב הוא מוסיף והולך הרי נמצא שיש בזה תוספת של פרסומי ניסא, וכמו שכתב בשו"ע (סי' תרע"ו ס"ה) הנ"ל שמברך על הנוסף שהוא מורה על הנס שהרי בתוספת הימים ניתוסף הנס.

אמנם זהו רק בהידור שבכל ערב הוא מוסיף והולך, א"כ הידור זה הוא לא כדבר של רשות אלא שהוא בגוף המצוה של נר חנוכה כנ"ל, אבל ההידור שמדליק נרות כמנין אנשי הבית ואינו יוצא בנר איש וביתו – הידור זה הוא לא בגוף המצוה של נר חנוכה, שהרי אינו עושה את מצות נר חנוכה יותר בהידור, שהלא כל נר הוא מצוה בפני עצמו שמקיים כל אחד מאנשי הבית, וא"כ ריבוי הנרות אין זה הידור של נר אחד לשני, שהרי כל נר הוא מצוה בפני עצמו, אלא שכאן ההידור הוא בקיום המצוה של הגברא, שכל אחד מקיים את המצוה בעצמו ואינו יוצא בשל השני...

ולפי זה נמצא דהא דכתב הרמב"ם (בפ"ד מה' חנוכה ה"ב) שגם מוכר כסותו על ההידור בנר חנוכה, היינו על ההידור שמוסיף והולך בכל ערב, שזה הידור בגוף המצוה של נר חנוכה, אבל על ההידור שמדליק נרות כמנין אנשי הבית אין הוא

נקבעה הלכה, וכך נהגו בכל תפוצות ישראל, ואף ברוב הדברים יש חיוב לנרות ההידור כמו נר עיקר הדין.

ספיקות נוספים בדין זה

עוד בעניין זה מצאתי להגאון רבי דוד שפרבר שהאריך לדון האם אכן יש חיוב 'שואל' ומוכר כסותו' עבור נרות ההידור, ולך נא ראה בשו"ת 'אפרקסתא דעניא' (ח"ב או"ח סי' מב) אשר פלפל בזה בכמה אנפי, וכתב שאם החמירו חז"ל שיהא שואל ומוכר כסותו, מה שלא מצינו בשאר מצות, ודאי מסתבר לומר שמכיון שמחויב בגוף המצוה מחויב נמי בהידור.

והביא את דברי הפוסקים (הבאה"ט ודעמיה) שכתבו שאם יש לנו כדי 'נר איש וביתו' שוב אין צריך עוד לשאול ולמכור כסותו, והוכיח כי אין זה אמור אלא דווקא כשאינו צריך לשאול ולמכור כסותו כלל, אך אם בלאו הכי הרי הוא כבר שואל ומוכר כסותו עבור 'נר איש וביתו' הרי הוא מחויב להוסיף כדי להיות 'מהדרין' מן המהדרין' דהידור המצוה בתר גוף המצוה נגזר. כי אם לא כן, היה להפוסקים לומר רבותא טפי, שאם אין לו כלל – ישאל וימכור כסותו לצורך נר אחד, ומעצמנו נדע כי ביש לו נר אחד – אינו צריך להוסיף עוד. אלא ודאי שאם כבר בלאו הכי הוא 'שואל' ומוכר כסותו, עליו להמשיך גם עבור 'מהדרין' מן המהדרין'. ועוד הוסיף שלולא דמסתפינא היה אומר שאף על נרות ההידור יש תמיד חיוב להיות 'שואל' ומוכר כסותו', ע"ש היטב.

ובמה דסיים בו נפתח, כי אכן מה שכתב כי לדעתו יש תמיד חיוב להיות 'שואל' ומוכר כסותו' על נרות ההידור, הנה אכן כבר מצאנו שכתבו כן, וכפי שהארכנו לעיל. ומה שכתב בתחילה להסתפק שמה אם כבר החל לשאול ולמכור כסותו עבור עיקר הדין, שוב יהא מחויב להמשיך גם עבור נרות ההידור, הנה מצאתי בספר 'פתחי מגדים' (סי' צב) שאף

קושיית הרב האלגזי: תיפוק ליה משום אין מעבירין על המצוות

השתא דאתינן להכי ונתברר לנו דעת הרמב"ם כי קדימת נרות חנוכה לקידוש היום אמורה אף בנרות ההידור, הנה שכרי אתי ופעולתי לפני לתרץ בזה כמה וכמה קושיות אלימתות אשר נתחבטו בהן גדולי האחרונים, ומהם שלא נמצא להם פתרון.

קיימא לן: נר חנוכה – עדיף מקידוש היום! הבאנו לעיל את דברי הגמרא שרבא נסתפק: האם קידוש היום עדיף – מפני תדירותו, או שמא נר חנוכה עדיף – מפני פרסומי ניסא, ורבא פשט זאת בעצמו: "נר חנוכה עדיף, משום פרסומי ניסא".

והקשה הגאון רבי ישראל יעקב אלגזי, רבה של ירושלים, בספרו הנכבד 'ארעא דרבנן' (מערכת אין מעבירין על המצוות) קושיה קשה כבדול:

קיימא לן: "אין מעבירין על המצוות". כלל זה הקובע כי אם יש לו לאדם שתי מצוות – אין לו לאדם להחמיץ את המצוה הראשונה הבאה לידו, אפילו אם היא מצוה קלה יותר, אלא יש לו לעשות אותה מיד, אמור בשתי אופנים: באופן שאפשר לו לקיים את שתי המצוות, ואין אנו דנים אלא איזו מהן קודמת, והדין הוא שהראשונה היא הקודמת; ובאופן שאין אפשר לו לקיים את שתי המצוות אלא אחת מהן, שאף בה הדין הוא שהמצוה הראשונה הבאה לידו היא הקודמת, אף על פי שבכך יתבטל מעשיית המצוה האחרת.

דוגמא מפורסמת לאופן השני היא באדם שהיה חבוש בבית האסורים ולא היה יכול שם לקיים את המצוות, וקיבל רשות לצאת ליום אחד בשנה בו יוכל לקיים מצוות התורה, ונפשו בשאלתו באיזה יום מימות השנה עליו לבקש את שחרורו: האם יום הכפורים – כדי שיוכל לצום, או פורים – לשמוע מקרא מגילה, או שמא פסח – לקיום מצות מצה וארבע כוסות.

חייב למכור את כסותו, כמו שאינו חייב למכור כסותו על שאר מצוות, אלא יוצא בנר איש וביתו".

תבנא לדינא

מסקנא דמילתא: הרמב"ם הביא את עיקר הדין של 'נר איש וביתו', את דין המהדרין ואת דין מהדרין מן המהדרין. אך דעתו ברורה שהחייב הוא לעשות כ'מהדרין מן המהדרין'. ועד כדי כך שאף שואל ומוכר כסותו עבור נרות ההידור, כמבואר באור שמח; והוא הדין שנרות ההידור קודמים לקידוש היום, כמו שנתבאר וכמו שהבאנו מהמהרז"ך.

חיוב זה של 'שואל ומוכר כסותו' לנרות ההידור, דומה כי לדעת הרמב"ם הוא אפילו אם יש לו נר לעיקר הדין, ומכל שכן אם אין לו כלל, שהידור המצוה נגרר אחר עיקר המצוה.

הטור והשולחן ערוך השמיטו את עיקר דין 'נר איש וביתו', וייתכן כי גם הם מסכימים לדעת הרמב"ם כי חייבים להיות מהמהדרין מן המהדרין, ואף ההנהגה כלפי נרות ההידור הוא כמעט כמו ההנהגה לנר עיקר הדין, כגון לדין זה ששואל ומוכר כסותו ודין הקדימה לקידוש היום.

ברם, לכולי עלמא אין מקום לומר שנתבטל עיקר דין 'נר איש וביתו', כך שבכל אופן יש להבחין ולידע מה הוא נר עיקר הדין ומה הם נרות ההידור, כלפי נפ"מ המצויים ביניהם.

איברא, כי דעת הפוסקים שמפיהם אנו חיים היא כי בנרות ההידור אין מצוי הדין של שואל ומוכר כסותו או דין קדימה לקידוש היום. אולם יש שנסתפקו שמא אין דין שואל ומוכר כסותו לנרות ההידור דווקא אם יש לו כבר נר עיקר הדין, אך בכה"ג שהוא כבר שואל ומוכר כסותו לעיקר הדין, שמא יתחייב גם לנרות ההידור.

ובטרם יהיה כל שיח, נקדים ונאמר כי סוגיא זו בכללותה ארוכה מארץ מידתה, ואילו נבוא להרחיב בכל המו"מ המסתעף מהתירוצים השונים – אין אנו מספיקין, ולפיכך לא הבאנו כאן אלא מעט מזער מהסתעפות המשא ומתן, ותן לחכם ויחכם עוד.

ראש המדברים בקושיה זו הוא כאמור הרב האלגזי בספרו 'ארעא דרבנן', ומתוך אריכות דבריו ניתן להוציא שלשה כיווני חשיבה בתירוצי השאלה:

תחילה לכל מחדש הרב האלגזי כי דין 'אין מעבירין על המצוות' אינו אמור אלא כששתי המצוות שוות אולם באופן שמצוה אחת עדיפה מחברתה, שפיר מעבירין. ואם כן, הרי קידוש היום עדיף מנר חנוכה, שהרי קידוש היום הוא תדיר, ונמצא שעבורה היו מעבירין על המצוות, ולכן הוצרכו לטעם שאין מעבירין על המצוות.

עוד כתב כי דעת התוספות (יומא לג.) היא כי אין מעבירין על המצוות אינו אמור אלא באופן שיש ביכולתו לקיים שניהם, ואין השאלה אלא מה להקדים למה, אך באופן שאין ביכולתו לקיים שניהם – יש להקדים את החשוב מבין השניים, ואף כאן אם יקיים נר חנוכה לא יקיים קידוש היום, והרי קידוש היום עדיף ממנו מחמת תדירותו.

עוד תירץ כי מעבירין ממצוה דרבנן כדי לקיים מצוה דאורייתא, ואם נר חנוכה אינו אלא מדרבנן ואילו קידוש היום הוא מדאורייתא, הרי שמעבירין על נר חנוכה מפני קידוש היום, אילולי טעם של פרסומי ניסא.

אף החיי אדם (כלל סח) האריך בעניין כללי אין מעבירין, וכתב כי אם אינו יכול לקיים את שתי המצוות, וודאי יש לו לעשות את המצוה החמורה והחשובה, ולכן דעתו נחרצת שבגוונא של הרדב"ז, שיכול לבחור בין הנחת תפילין היום לבין עינוי ביום הכפורים למחרת, שיעדיף את מצות קיום

וכבר הכריע רבינו הרדב"ז (בשו"ת, ח"ד סי' יג):

"מה שראוי לסמוך עליו הוא דאנן קיימא לן דאין מעבירין על המצוות, ואין חולק בזה כלל, הלכך המצוה הראשונה שתבא לידו שאי אפשר לעשותה והוא חבוש בבית האסורים – קודמת, ואין משגיחין אם המצוה שפגעה בו תחלה היא קלה או חמורה שאי אתה יודע מתן שכרן של מצוות, וזה פשוט מאד אצלי".

ואם כן, מקשה הרב האלגזי: הלוא הדלקת נר חנוכה קודמת בזמן לקידוש היום, שהרי מצות הדלקת נר חנוכה בערב שבת היא קודם שתשקע החמה, ואילו קידוש היום של שבת אינו אלא משתשקע החמה, ונמצא כי נר חנוכה קודם בזמן לקידוש היום, ואם כן, לשם מה הוצרכו בגמרא לומר שנר חנוכה קודם לקידוש היום משום 'פרסומי ניסא', תיפוק ליה משום 'אין מעבירין על המצוות', שהרי זמן נר חנוכה קודם לקידוש היום.

ויציין כי בשו"ת מהרי"א אסאד (ח"ב סי' שי) הביא שאלה זו מעצמו, כשהוא מקדים ומראה מקום לכך שבשו"ת חוות יאיר (סי' ט) העתיק מחידושו להלכות חנוכה, שם פסק כי נר חנוכה דיום ו' בשבת קודם אפילו לנר שבת, מטעם דאין מעבירין על המצוות, וא"כ מהיכי תיתי לא נפקא ליה דנר חנוכה דשבת קודם לקידוש היום מהאי טעמא.

חלק מתירוצי האחרונים לקושיה זו

לימים כווננו לקושיה זו עוד ועוד מגאוני הדורות ואנו מוצאים דיון רחב העוסק בקושיה זו, כשחלק מהעוסקים בקושיה זו טוענים כי דין 'אין מעבירין על המצוות' אינו אמור כי אם באופנים מסויימים ואילו כאן שפיר מעבירין על המצוות, ואילו אחרים טוענים כי גם אחרי הכלל הזה עדיין יתכן כי קידוש היום קודם בזמן לנר חנוכה.

עצמו לשבת, והוא חיוב מדין 'והכינו את אשר יביאו' ונמצא שדווקא יש לו חיוב להתעסק עם הכנת קידוש היום לשבת ולא עם נר חנוכה ('נחלת בנימין' סי' טו).

יין משובח או שמן משובח

ולא אכלא שפתי מלהעלות כאן בקצירת האומר תירוץ מחודד על קושיה זו, בהקדם מה שראיתי להגאון רבי יוסף חיים מבגדד בספרו שו"ת 'תורה לשמה' (סי' פט) אשר עלה ונסתפק במי שיש לו הן יין לקידוש היום והן שמן לנר שבת, אלא שהיין והשמה המה ממין פשוט, ובירו ממון כדי להוסיף ולקנות אחד מהם ממין משובח יותר, האם עליו להשביח את היין לקידוש היום או את השמן לנר שבת, עיין שם מה שכתב בזה.

ובמסילה זו נכנסתי גם אני לבית הספק גבי קידוש היום ונר חנוכה, באדם שממונו מספיק לו להשביח את אחד מהם בלבד, האם יקח שמן מובחר לנר חנוכה או שיקח יין מובחר לקידוש היום.

ודומני כי בבואנו לדון בכך אין לנו אלא הצדדים המובאים בגמרא, אם דדיר עדיף או פרסומי ניסא עדיף, שכן מדין 'אין מעבירין על המצוות' דיו בכך שאת עצם המצוה הרי הוא מקיים, ואם כן יתכן כי מהאי טעמא העדיפה הגמרא לומר שנר חנוכה עדיף משום פרסומי ניסא, כי תרתי שמעינן מינה: לא זו בלבד שבעצם הדבר קודם נר חנוכה לקידוש היום, אלא גם לגבי ענין ההידור, יש להקדים ולהשביח את נר חנוכה קודם לקידוש היום.

פרסומי ניסא הוא סיבה גם

לנרות ההידור

אולם עיקר דברינו בזה לא באו אלא כהמשך לדברים האמורים בחלק הראשון של דברינו כאן, אשר שם העלינו כי דעת הרמב"ם היא כי אפילו נרות ההידור קודמים לקידוש היום, וא"כ מה ימתק בזה לתרץ קושיית הרב

התענית ביוה"כ דחמיר טפי. ובנשמת אדם על אתר האריך מאוד בענייני כלל זה, והזכיר אף את שאלה זו, ויצוין כי בתחילת דבריו כתב: "בדין אין מעבירים על המצוות – לא זכיתי לראות בדברי ראשונים כלל בזה".

יש מהאחרונים שרצו לומר כי אפשר לקדש גם מבעוד יום ונמצא זמן שניהם הוא כאחת (שו"ת 'אהל משה' ח"ב סוס"י קב), ויש שרצו לומר כי דווקא נר חנוכה מאוחר יותר לקידוש היום, שכן למעשה זמנו בכל ימות החול הוא מאוחר יותר, אלא שמפני שבת מקדימים להדליק. וראה בשו"ת 'אמרי אש' (או"ח סי' נב) שכתב על כך: "ורחוק בעיני לחלק מפני דעיקר המצוה אינו אלא כלילה, והדלקה ביום אינו אלא הכשר מצוה, דלענין אין מעבירין אין טעם הגון לחלק. ועוד דכבר אמרנו דאם כבתה אין זקוק לה עוד – משמע שקיים כבר המצוה". ואכן ה'חמד משה' (סי' תרעט) כבר כתב שעיקר תקנת חכמים בנר חנוכה היה שבהדלקת נרות חנוכה לשבת יקדימו וידליקו קודם שתשקע החמה. וכן כתב בברכי יוסף (סי' תרעב): "דכיון דמראש מקדם תקון רבנן תמניא יומא, ובכללם איכא שבת, הכי תקון בעידן תקנתא, דבערב שבת ידליק בעידנא דמצי אדלוק קודם שתשקע. ובחול משתשקע, לעיכובא".

תירוץ מחוכם הביא בשו"ת 'בית היוצר' (חי' סוגיות סי' יח): מדובר באדם שיש לו עבור נר חנוכה לשבת, והדיון הוא אינו אלא האם להקדים נר חנוכה של מוצאי שבת או קידוש היום של שבת, שבכהאי גוונא אדרבה סברת 'אין מעבירין על המצוות' היא שקידוש היום קודם.

עוד תירץ שם, שכאן אין שייך אין מעבירים על המצוות, לפי שבשעה שהוא עוסק בשאלת הקנייה וההכנה עדיין אין עליו שום חיוב, לא של שבת ולא של חנוכה. וראה כיוצא בזה בשו"ת 'דברי מלכאל' (ח"א סי' יז אות לו), ויש להעיר, שיש שהוסיפו וכתבו כי אדרבה, בערב שבת יש עליו את החיוב להכין

האלגזי בטוב טעם:

וזה לשון המגיד משנה (פ"ד מהלכות חנוכה הל' יב):

"ומה שכתב רבינו, אפילו אין לו מה יאכל וכו'. נראה שלמדו ממה שנתבאר, פרק ז' מהלכות חמץ ומצה, שאפילו עני שבישראל לא יפחות מד' כוסות, והטעם משום פרסומי ניסא, וכל שכן בנר חנוכה, דעדיף מקדוש היום, כמו שיתבאר בסמוך".

ונלאו כל חכמי לב מלהבין את דברי המגיד משנה: התייחס עצם הטעם שנתן המגיד משנה – מה טוב ומה נעים הוא, כי אמנם בשני המצוות, בארבע כוסות ובנר חנוכה, יש פרסומי ניסא, וכדאי הוא עניין פרסום הנס שיהא אדם שואל ומוכר כסותו עליו. אולם מהיכתי תיתי כתב המגיד משנה שדבר זה הוא כל שכן לנר חנוכה מארבע כוסות, והלוא שניהם שווים הם בעניין זה, ואילו היה אומר שזה נלמד במה מצינו או בהוא הדין – היה עולה יפה, אך מה מקום יש לדרוש כאן קל וחומר וכל שכן.

ואף האסמכתא שהביא הרב המגיד משנה לכך מהא דנר חנוכה קודם לקידוש היום, תמוהה ביותר, שאכן חזינן מהתם דין פרסומי ניסא המצוי בנר חנוכה, אך אין רואים משם ולא כלום כל עדיפות של פרסום נס חנוכה יותר מעל הפרסומי ניסא המצוי בארבע כוסות.

וכבר הניח זאת בצריך עיון רבינו הלחם משנה על אתר:

"כתב הרב המגיד: 'וכל שכן בנר חנוכה דעדיף מקדוש היום'. וקשה דמאי כל שכן הוא זה אי אמרינן חנוכה עדיף מקדוש היום היינו דחנוכה הוי פרסומי ניסא כדאמרינן בגמרא משא"כ בקדוש היום, אבל ד' כוסות דאיכא בהו פרסומי ניסא כדכתב ה"ה ז"ל ודאי דהוי כמו חנוכה, ואם כן לא היה לו להרב המגיד ללמוד הדין מכל שכן אלא מהוא הדין, וצריך עיון".

וכן הקשה ב'אליה רבה' (ריש סי' תרע"א),

אילו לא הייתה הגמרא אומרת שהסיבה שנר חנוכה קודם לקידוש היום היא מפני פרסומי ניסא, כי אם מפני שאין מעבירין על המצוות, לא היינו אומרים אלא שאכן ב'נר איש וביתו' שהוא עיקר המצוה – קודם לקידוש היום, אולם שאר נרות ההידור, שאין הם מעיקר המצוה הרי הם מאוחרים לקידוש היום. ולפיכך הרחיבה הגמרא את הטעם ואמרה כי קדימת נר חנוכה הוא מפני פרסומי ניסא, והרי ככל שמרבה בנרות – גדל פרסום הנס, ונמצא כל מה שמביא לידי פרסום הנס הרי הוא קודם לקידוש היום.

יתכן מאוד כי אכן מגמרא זו הוציא הרמב"ם את חידושו המופלג על כך שמעמדם ההלכתי של נרות ההידור הוא כנר עיקר המצוה, כי מכך שראה שהגמרא מיאנה לומר את הטעם שנר חנוכה קודם מפני שאין מעבירין על המצוות אלא מפני פרסומי ניסא, הרי שהסיק מכך כי הסיבה לכך היא שלא רק 'נר איש וביתו' קודם אלא אף נרות ההידור קודמים, כי אכן כל נרות ההידור תורמים הם לפרסום הנס, והוה ליה סוגיא דידן כסתמא דגמרא שנו עיקר המצוה ונרות ההידור שווים במעמדם ההלכתי, כך בקדימה לקידוש היום וכך ששואל ומוכר כסותו עליהם.

כל שכן בנר חנוכה?

ואם חומה היא נבנה עליה טירת כסף, ליישב קושיה עצומה בה נתחבטו גדולי האחרונים, בעצם הילפותא לעיקר הדין של חיוב 'שואל ומוכר כסותו' בנר חנוכה.

הנה עיקר דין 'שואל ומוכר כסותו' בנרות חנוכה, כתב רבינו המגיד משנה שהוא נלמד מחיוב 'שואל ומכר כסותו' האמור בארבע כוסות, והטעם שווה בשניהם – משום פרסומי ניסא. ומטעים המגיד משנה, שאם בארבע כוסות הדין כך – כל שכן שיהיה דין זה בנר חנוכה, וזאת מפני שנו חנוכה עדיף מקידוש היום.

קשה הא גם בקידוש היום איכא זכרון נס יותר, שמעיד שהקב"ה ברא עולמו ונח ביום השביעי ואין לך נס גדול מזה שברא כל הבריות מאין בדיבור בעלמא וצמצם לנוח ביום השביעי, אלא צ"ל בהא עדיף נר חנוכה שמדליק הנר מבחוץ ואיכא פרסום נס לציבור ברשות הרבים, כדאי' בש"ס, משא"כ קידוש היום הוא רק בביתו, ואם כן מכח זה נר חנוכה הוא כל שכן מד' כוסות, ולהכי דקדק לומר פרסומי ניסא, כלומר שמפרסמין הנס".

הק"ו הוא מהחידוש של נרות ההידור

ולענ"ד נראה כי התירוץ ברור ומחזור עד למאוד: אכן הן בארבע כוסות והן בנר חנוכה עניין פרסום הנס הוא שווה, אולם בנר חנוכה מצאנו חידוש עצום שאין בדומה לו, והוא שאפילו מה שאינו מעיקר המצוה ממש כי אם מהידור המצוה, אלא שיש בו פרסומי ניסא – הרי הוא קודם ומדחה את מצות קידוש היום.

כך שלזה נתכוון הרב המגיד באומרו שאם שואל ומוכר כסותו בארבע כוסות – כל שכן ששואל ומוכר כסותו בנר חנוכה, כי הרי בנר חנוכה אנו מוצאים חידוש נפלא בעניין פרסומי ניסא, חידוש אותו אין אנו מוצאים בארבע כוסות, והוא שאפילו נרות ההידור קודמים לקידוש היום, וא"כ זהו ה'כל שכן' שיש ללמוד נר חנוכה מארבע כוסות: שאם בארבע כוסות לא מצינו עניין תוקף פרסום הנס, אפילו על דבר שאינו מעיקר המצוה, מכל מקום יש בו דין שואל ומוכר כסותו, על אחת כמה וכמה שבנר חנוכה, שמצינו בו תוקף אפילו לנרות ההידור, שייאמר בו דין שואל ומוכר כסותו.

ומילתא אגב אורחא שמעינן מינה שאין דין 'שואל ומוכר כסותו' להידור מצות ארבע כוסות, כגון שיש לו פרוטה לקניית יין לבן לארבע כוסות, ואילו יין אדום הוא מצוה מן המובחר (שו"ע או"ח סי' תעב ס' יא), הרי

ודחק עצמו להסביר: "ומ"ש דעדיף מקידוש היום לא כתב אלא לרמז שהוא פרסום נס דמטעם זה הוא עדיף מקידוש היום". וראיתי לבעל 'מעשה רוקח' שביקש לומר כי אין כוונת הרב המגיד אלא לכך שארבע כוסות אין בו פרסומי ניסא ומכל מקום שואל ומוכר כסותו, ומכל שכן נר חנוכה שיש בו משום פרסומי ניסא. וראה מה שכתב עליו הרב בעל 'משרת משה' (עטייה, כאן): "עיינן מה שכתב הרב המגיד ז"ל, ומה שהקשה על דבריו הלחם משנה, ומה שרצה ליישב הרב מעשה רוקח אינו מן היישוב לענ"ד, ועדיין דברי הרב המגיד הם תמוהים".

תירוץ השבות יעקב והאבני נזר

ולכל יחסר המזג אמרתי להביא כאן את תירוץ הנפלא של כמה מהאחרונים, כי נר חנוכה עדיף מארבע כוסות מחמת פרסום הנס שיש בו כלפי חוץ. וכך כתב האבני נזר בשו"ת (או"ח סי' תקא):

"והדבר מובן על פי מה שאמרתי כבר בטעם הרמב"ם, דכל מצוות אינו מחוייב למכור כסותו, שהרי חישב לעשות מצוה ולא עשאה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה (ברכות ו א). מה שאין כן פרסומי ניסא, לפרסם לאחרים, ומה לאחרים במחשבתו. ועל כן קידוש היום שהוא לעצמו, שוב דומה לשאר מצוות. ובזה מובן היטב הקל וחומר, כיון דנר חנוכה קודם לקידוש, על כרחין דתלוי בפרסום לאחרים דוקא, ואם כן נר חנוכה שמניחה על פתח ביתו מבחוץ שמפרסם לכל, ודאי קל וחומר מארבע כוסות, שאין הפרסום רק לבניו ובני ביתו לבד".

וכבר קדמו בשו"ת שבות יעקב (ח"ג סי' מט):

"ולי נראה דדברי המגיד משנה הם פשוטים, ובדקדק לשון כתב תיבת כל שכן, דודאי נ"ל דהא דאמרין בש"ס דנר חנוכה עדיף מקידוש היום דפרסומי ניסא עדיף,

והמהדרין מן המהדרין: בית שמאי אומרים, יום ראשון מדליק שמנה, מכאן ואילך פוחת והולך; ובית הלל אומרים, יום ראשון מדליק אחת, מכאן ואילך מוסיף והולך", נחלקו רבותינו התוספות והרמב"ם אם מנהג 'מהדרין' מן המהדרין' כולל בתוכו אף את ה'מהדרין' או לא.

כי הנה התוספות כתבו (שבת כא ב ד"ה והמהדרין):

"נראה לד"י, דבית שמאי ובית הלל לא קיימי אלא אנר איש וביתו, שכן יש יותר הידור דאיכא היכרא כשמוסיף והולך או מחסר שהוא כנגד ימים הנכנסים או היוצאים, אבל אם עושה נר לכל אחד אפי' יוסיף מכאן ואילך ליכא היכרא, שיסברו שכך יש בני אדם בבית".

דעת התוספות איפוא היא כי המקיים 'מהדרין' מן המהדרין' – בהיותו מוסיף והולך מיום ליום, אינו מקיים אף את ה'מהדרין' – להיות מדליק לכל אחד ואחד מבני הבית, מחמת שעל ידי כך לא יהיה היכר לתוספת, ויחשבו שכמספר הנרות יש בני אדם בבית.

אולם הרמב"ם פליג עלה, וסבירא ליה כי גם 'מהדרין' מן המהדרין' יש להם הידור זה של 'מהדרין' שמלבד היותו מוסיף והולך הרי הוא מדליק לכל אחד ואחד מבני הבית, וכמפורש בדבריו (פ"ד מהל' חנוכה ה"א):

"והמהדר יתר על זה ועושה מצוה מן המובחר מדליק נר לכל אחד ואחד בלילה הראשון ומוסיף והולך בכל לילה ולילה נר אחד".

ורבותינו האחרונים, הלא הם: הראנ"ח בספרו על התורה 'הנותן אמרי שפר' (סוף פרשת וישב), הגר"א (בביאור הגר"א, סי' תרעא סק"ד) והפרי חדש (סי' תרע"א סק"ב) כתבו ששורש פלוגתם נעוץ במחלוקת הטעמים שניתנו בדעת בית הלל, כי הנה שנינו (שבת כא ב):

"אמר עולא: פליגי בה תרי אמוראי

שבשונה מנרות חנוכה בו הוא מצווה לשאול ולמכור כסותו על ההידור, הרי שבארבע כוסות אין הוא מחויב בזה. (וראיתי להרב צבי רייזמן בספרו 'רץ כצבי', ח"א – קונטרס המועדים סי' כח, שדן בזה, ואף הוא הסיק שאף לדעת האור"ש אין חיוב זה אמור אלא בהידור של נר חנוכה ולא יותר).

שינוי לשון הרמב"ם מהגמרא

וכיון שזכינו לכל זה בס"ד הנה בקעה הניחו לי להתגדר בדקדוק מחודש אשר כמעט ולא מצאתי מי שיעמוד לכך, ולדידי הוא דקדוק עצום ורב אשר ראוי להתבונן בו טובא.

דרכו של הרמב"ם תמיד היא לשמור בכל כוחו על לשון תלמודא דידן, ואינו משנה בזה כקוצו של יו"ד, ואם משנה – הרי זה ראייה מוכחת כי כוונתו להודיענו בזה דבר מחודש. ואתה דע לך כי כן כתב המהרלב"ח בשו"ת (סי' ו):

"שדרך הרב על הרוב להביא לשון המשנה או הגמרא בלי תוספת וגרעון כלל, ואז סובל לשונו כל כך פירושים כמו שסובל לשון הגמרא עצמה. אמנם כשהוא אינו מביא לשון הגמרא או המשנה לבד, אלא שמוסיף עליו, בודאי דבריו דוקא".

והנה כאן, בעניין קדימת נר חנוכה לקידוש היום, שינה הרמב"ם את טעמו מלישנא דהגמרא, שכן בגמרא שנינו (שבת כג ב): "נר חנוכה עדיף – משום פרסומי ניסא". ואילו הרמב"ם שינה וכתב: "מוטב להקדים נר חנוכה – שיש בו זכרון הנס". והרי הדבר אומר דרשני, מה זה ועל מה זה.

מחלוקת הרמב"ם והתוספות

בגדרי מהדרין מן המהדרין

והנראה לענ"ד לומר בזה מילתא חדתא, כי הנה על דברי הגמרא המפרטת את הדרגות בנר חנוכה (שבת כא ב): "מצות חנוכה: נר איש וביתו. והמהדרין: נר לכל אחד ואחד.

והנה לדברי התוספות שאין אצל 'מהדרין' מן המהדרין' אלא הידור אחד שיש בו משום פרסומי ניסא, אכן עולה שפיר, כי על הידור זה שיהא מוסיף והולך באה הגמרא להודיע כי אף הוא קודם לקידוש היום, משום פרסומי ניסא.

אולם לדעת הרמב"ם שההידורים לא נועדו עבור היכר חיצוני, שיכירו וידעו את מספר ימים היוצאים, כי אם להעלות בקודש אצל המדליק עצמו, הרי שהרמב"ם בא ופירש את כוונת הגמרא 'פרסומי ניסא' בפירוש זה של 'זכרון הנס', כי ודאי שכל נרות החנוכה יחד עם ההידורים שבהם נועדו לצורך פרסום הנס בריבוי האורה שבהם, אולם עיקר החידוש כאן הוא על 'זכרון הנס', שהוא כולל אף את נרות ההידור, וקמ"ל הרמב"ם שדין הקדימה לקידוש היום כולל אף את נרות ההידור, שהם כולם באים להרבות בזכרון הנס.

ויתכן להוסיף ולהטעים על דרך החידוד, כי הנה יש במשמעות הפוסקים שביארו את מחלוקת התוספות והרמב"ם במחלוקת רבי יוסי בר אבין ורבי יוסי בר זבידא, אם כהיכר לימים היוצאים ואם מפני שמעלין בקודש, שהסיבה שהרמב"ם תפס להלכה כטעם זה כי הגמרא לאחר הביאה את מחלוקת זו הביאה כי 'שני זקנים היו בצידן', ואחד מהם עשה כדברי בית הלל, ונתן טעם לדבריו דמעלין בקדש ואין מורידין, הרי שבכך תפסה הגמרא כשיטה זו דהיינו טעמא דבית הלל.

ויתכן כי דעת התוספות הייתה כי מסוגיא דידן שתפסו הטעם כלפי נרות ההידור 'משום פרסומי ניסא', שהעיקר הוא כהטעם שנרות ההידור באים כדי לפרסם ולהודיע את מספר הימים היוצאים. אולם הרמב"ם תפס כהכרעת הגמרא, אך לא מטעם זה אלא מטעמו – כי נרות ההידור הם לזכרון הנס, ודו"ק היטב.

במערבא, רבי יוסי בר אבין ורבי יוסי בר זבידא, חד אמר... וטעמא דבית הלל - כנגד ימים היוצאין. וחד אמר... וטעמא דבית הלל - דמעלין בקדש ואין מורידין".

כי דעת התוספות הוא כהטעם שמוסיף והולך כנגד ימים היוצאין, וממילא יש חיוב למדליק שיוכלו הרואים להבחין ולידע את מספר הימים היוצאים, ואם ידליק נר לכל אחד ואחד כהמהדרין – לא יבחינו במספר הימים היוצאים. אולם דעת הרמב"ם הוא כהטעם שמוסיף והולך משום מעלין בקודש, ולדידיה אכן אין צורך שיבחינו במספר הימים היוצאים, ואדרבה – ההידור בא על חשבון כך שלא יכירו במספר הימים היוצאים.

נמצא איפוא כי לדעת התוספות אין 'המהדרין' מן המהדרין' מקיימים אלא הידור אחד, הוא הידור של 'מוסיף והולך', ויש בו פרסומי ניסא, שעל ידי אופן ריבוי האורה ניכר לחוץ כי הוא מדליק כנגד ימים היוצאין. ואילו לדעת הרמב"ם יש ל'מהדרין' מן המהדרין' שני הידורים: הידור אחד של 'מוסיף והולך', והידור נוסף של 'נר לכל אחד ואחד'.

ואם כי שני ההידורים – לדעת הרמב"ם – יש בהם בסופו של דבר גם את עניין פרסום הנס על ידי ריבוי האורה, שכלל שיש יותר ריבוי אורה כך גדל פרסום הנס, אולם עיקר ההידור הוא אינו כלפי חוץ כי אם כלפי פנים – כלפי המדליק גופו, שעל ידי שיעלה בקודש ואף ידליק 'לכל אחד ואחד' יהא הוא ובני ביתו זוכרים את הנס ביתר שאת וביתר עוז.

והנה העלינו לעיל בארוכה כי דין קדימת נר חנוכה לקידוש היום אמור אף בנרות ההידור, ופירשנו בזה כי הטעם שתפסה הגמרא 'משום פרסומי ניסא' ולא אמרה משום 'אין מעבירין על המצוות' הוא כדי להכניס אל תוך דין זה אף את נרות ההידור, שאף הם מוסיפים בפרסומי ניסא.